

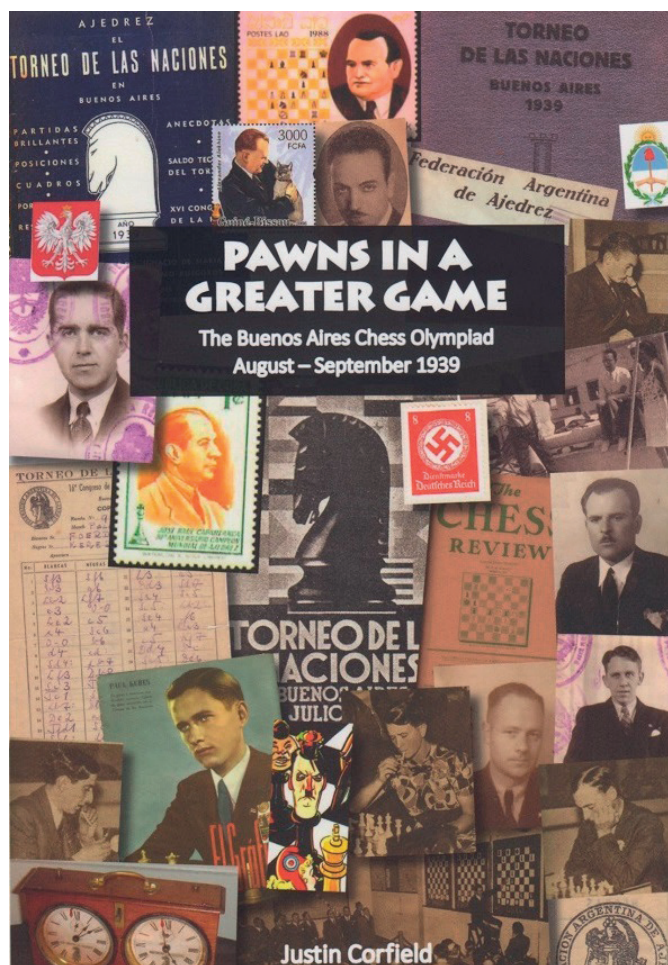
Voorafgaand aan de Olympiade van Buenos Aires in 1939 verslaat 'de heer Schoop' wereldkampioen Aljechin in Willemstad, Curaçao.

EEN ARK VAN SCHAKERS

Boekbespreking

Corfield, Justin. *Pawns in a Greater Game. The Buenos Aires Chess Olympiad. August-September 1939*. Victoria (Australia): Centex Publ., 2015.

Wim Zonneveld

In de **SPORTWERELD** #76 verscheen een artikel over wielrenners uit de Lage Landen die niet meer konden terugkeren van wedstrijden in Argentinië door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in mei 1940.¹ Er waren op dat moment al ervaringsdeskundigen: de deelnemers aan de internationale Schaakolympiade in Buenos Aires in augustus-september 1939, vijf Nederlandse heren en twee dames, een Nederlandse en een Belgische.

¹ Edens, Ruurd, en Wim Zonneveld. 'Wielerbalingen in Zuid-Amerika.' de **SPORTWERELD** 76 (2016): 4-9.

Op 21 augustus 1939 's ochtends meert de SS Piriápolis, een vracht- en passagiersschip van de Compagnie Maritime Belge, aan in de haven van Buenos Aires. Aan boord zijn zo'n honderd passagiers, onder wie negentig schakers uit zeventien landen. Ze zijn op 29 juli uit Antwerpen vertrokken en hebben er een lange reis op zitten, met ruw weer in de Golf van Biscaje en tussenstops op de Kaapverdische eilanden, Recife, Rio de Janeiro en Montevideo. Hun doel: deelname aan *El Torneo Mundial de Ajedrez*, de 8ste Schaakolympiade, georganiseerd door de Argentijnse schaakbond.

Om de verveling te verdrijven hebben ze zich onderweg bezig gehouden met bridge, tafeltennis en kegelen, 's avonds is er gedanst. En er is geschaakt. Openingen en eindspelen zijn geanalyseerd, en er zijn oneindig veel vluggertjes gespeeld. Maar nu moeten ze over twee dagen aan de bak, met vijftien landenteams uit Europa, elf uit de Amerika's en het team van Palestina. Er zijn ook twintig damesschaaksters, die parallel aan de Olympiade strijden om het individuele wereldkampioenschap. Het grote Teatro Politeama, normaal het domein van zangers en acteurs, is er speciaal voor aangepast. De stukken staan er op de borden te trappelen.

De Schaakolympiade is weliswaar geen onderdeel van de Olympische Spelen, maar er wel uit ontstaan. Een schaaktoernooi in het Olympische Parijs in 1924 leidt zowel tot de oprichting van de F.I.D.E., de internationale schaakbond, als de eerste Schaakolympiade in juli 1927 in Londen. Na Den Haag (1928), gelijktijdig met de Olympische Spelen in Amsterdam, en Hamburg (1930), wordt het toernooi vanaf Praag 1931 om de twee jaar georganiseerd, in achtereenvolgens Folkestone, Warschau en Stockholm.

Al in 1927 was Buenos Aires het toneel van de strijd om het wereldkampioenschap tussen de twee

giganten van het vooroorlogse internationale schaak, Aleksander Aljechin (1892), de geboren Rus die zich als uitgesproken tegenstander van het Stalin-regime tot Fransman heeft laten naturaliseren, en de Cubaan José Raúl Capablanca (1888). Aljechin verovert na 32 matches de titel. Argentinië gaat erdoor schaken en nu wordt via de Olympiade de mondaine stad, het welvarende land, ja het hele continent gepromoot met schaken, sport, cultuur.

Zowel de reis als de accommodatie van elke deelnemer wordt vergoed. In dat kader is ook de Periápolis gecharterd door de organisatoren. Maar deze ambities hebben ook een schaduwkant: om meer tijd te hebben voor een sluitende begroting wordt de toernooistart verzet van juli naar eind augustus.

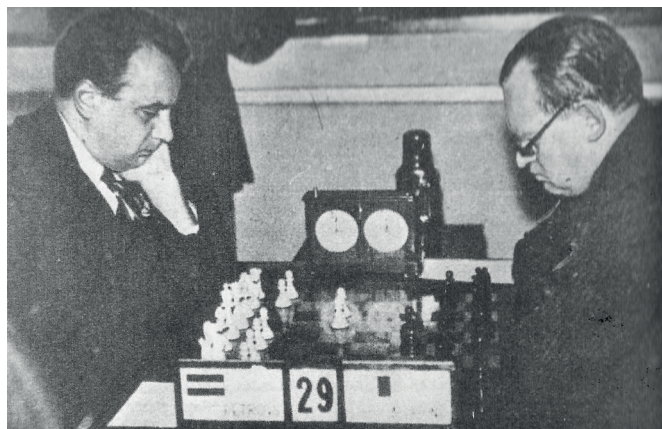
Wel en niet erbij

Rusland noch – vanaf 1922 – de Sovjet Unie zijn in het interbellum lid van de Olympische beweging, en ook niet van de F.I.D.E. Geen Russen dus in Buenos Aires. Wel schakers uit de nog onafhankelijke Baltische staten, onder wie het 23-jarige Estse talent Paul Keres, winnaar van de grote internationale AVRO-achtkamp van 1938² en van het sterk bezette toernooi van Margate in april.

De Amerikanen hebben vanaf 1931 alle Olympiades gewonnen, met in 1937 als beloning de dan geïntroduceerde Hamilton-Russel Cup. Ze kunnen opnieuw een allesbehalve misselijk team opstellen, met de veteraan Frank Marshall, een van de eerste internationale grootmeesters, Samuel Reshevsky, immigrant uit Polen en een echte toernooispeler, en Rueben Fine, een van de sterren van de AVRO-achtkamp. Tot ieders verrassing gebeurt dat niet. Het probleem is de dagvergoeding; een beurs van \$500 per persoon van de Amerikaanse bond maakt geen indruk en de spelers blijven thuis. De afwezigheid van de bekerhouders is natuurlijk een grote aderlating voor het toernooi.

De Hongaren, de winnaars van 1928 en tweede in 1937, krijgen de deelname financieel niet rond. Dat betekent de afwezigheid van László Szabó, in januari winnaar van het jaarlijkse prestigieuze schaakevenement in de Engelse badplaats Hastings. België, van wie topspeler George Koltanowski zojuist naar Amerika is geëmigreerd, stuurt alleen de Antwerpse clubspeelster Marianne Waegemans-Stoffels naar het wereldkampioenschap.

Voor twee teams hebben de recente politieke gebeurtenissen in Midden-Europa consequenties voor hun samenstelling. Sinds de *Anschluss* in maart

Aljechin tegen de Let Petrovs tijdens de Schaakolympiade van Buenos Aires. Bron: besproken boek van Justin Corfield.

1938 komt de 22-jarige Oostenrijker Erich Eliskases uit voor Duitsland, dat daardoor meteen kandidaat-winnaar wordt. Andersom besluit na de invasie door Hitlers troepen de beste Tsjechoslowaakse speler, Salo Flohr, niet te spelen voor het nieuwe 'protectoraat' Bohemen-Moravië.

Nederlands team

Ook opvallend afwezig is onze landgenoot, de 38-jarige Max Euwe, internationaal topspeler en ex-wereldkampioen; in december 1935 boekte hij verrassend winst om de titel op Aljechin, maar hij verloor die weer in 1937. Vermoedelijk kan hij door zijn baan als wiskundeleraar lastig drie maanden weg zijn. Hij vervoegt zich overigens wel half augustus op het toernooi van de achterblijvers in Bournemouth, samen met Salo Landau, Nederlands tweede sterke internationale speler en nationaal kampioen van juli, die in 1918 als Poolse jongeling uit Wenen naar Rotterdam is gekomen. Euwe wint in de zuid-Engelse badplaats, met Flohr als tweede en Landau vierde.

Als ook Gerrit van Doesburgh en bankier-schaker graaf Johan van den Bosch afzeggen, wordt Nederland vertegenwoordigd door Nico Cortlever, Adriaan D. de Groot, Theo van Scheltinga en Lodewijk Prins. Met leeftijden variërend van 24 tot 26 jaar zijn ze even talentvol als onervaren. De eerste drie hebben eind mei met Euwe en Landau fraai 10-10 remise gespeeld tegen de Engelsen, en Van Scheltinga heeft eerder die maand het Daniël Noteboom-toernooi in Leiden gewonnen, vernoemd naar het op 21-jarige leeftijd overleden Leidse talent. Prins is een avontuurlijke, maar wisselvallige speler. In januari won hij een toernooi in Birmingham, maar daarna heeft hij internationaal teleurgesteld.

Een verrassing is de 27-jarige Chris de Ronde als vijfde man. Deze oud-schaakkampioen van Rotterdam woont na een gestaakte Leidse studie natuur-

² Zie https://en.wikipedia.org/wiki/AVRO_1938_chess_tournament.

kunde in Parijs, waar hij filosofie studeert. Hij viel niet op bij het nationaal kampioenschap in juli, maar gaat mee op voorspraak van Lodewijk Prins. Het is moeilijk de kansen van dit jonge team in te schatten.

In het damstoernooi zal de Rotterdamse nationaal kampioene Catharina 'Toos' Roodzant spelen. Het zestel heeft op de Piriápolis gezelschap van mr. A. (Alexander) Rueb, de Nederlandse voorzitter van de F.I.D.E., die met vrouw en zoon reist.

Sensatie op Curaçao

Ter promotie van de Olympiade maakt wereldkampioen Aljechin in het voorjaar van 1939 een tournee door Midden- en Zuid-Amerika. Via Caracas in Venezuela in januari, en dan onder meer Panamá, Bogotá en Rio de Janeiro, arriveert hij half juli in Buenos Aires. Overal speelt hij simultaanseances, soms 'blind', en toernooitjes. Het verhaal gaat dat het Venezolaanse team zo gedemoraliseerd raakt door de nederlagen dat de leden zich terugtrekken voor de Olympiade. Als dat toernooi wordt uitgesteld, toert Aljechin nog een maand door Argentinië, waarbij hij – vergezeld door zijn echtgenote – drank en andere gezelligheid niet mijdt.

Volgens de *Amigoe di Curaçao* en de Surinaamse krant *De West* speelt Aljechin op 13 januari, op weg naar Caracas, en 1 maart, op weg naar Midden-Amerika, simultaanmatches in Willemstad op Curaçao, tegen trotse lokale spelers, verzameld in Theater Brion. In januari eindigt van 43 partijen er één remise; in maart zijn er op veertig partijen twee remises, maar speelt zich ook een sensatie af: 'Een Curaçaonaar (zwarte jongeman) zag kans zijn partij te winnen. Hij kon zulks blijkbaar niet geloven, want tot driemaal vroeg hij Dr. A. of deze inderdaad het als "gewonnen" gaf. Natuurlijk ging onze vriend verwaand kijken omdat hij den wereldkampioen had gewonnen; hij was er (en mede zijn landgenooten) zeer trotsch op.'

Een notatieformulier van deze partij, wie zou dat niet willen zien; naam van deze held: 'den heer Schoop'.³ Dat het geen toevalstreffer is, bewijst dezelfde E. Schoop ruim zeven later, als hij op donderdagavond 14 november 1946 remise maakt tegen de rondtoerende dr. Max Euwe, in een simultaanwedstrijd tegen 38 tegenstanders in de 'examenzaal van het Cultuurcentrum'. S. Wiznitzer slaagt er dan zelfs in om te winnen.⁴

De Schaakolympiade

Op 23 augustus 1939 begint in Buenos Aires de Olympiade. 27 landenteams zijn naar ingeschatte sterkte verdeeld over vier groepen, waarvan steeds de top vier doorgaat naar de eindfase. Polen heeft ranking 1, vóór Duitsland en Argentinië. Nederland, ranking 11, is derde geplaatst in zijn groep, achter Argentinië en Litouwen. De finaleronde moet haalbaar zijn.

Het toernooi-overloop wordt minutieus beschreven in Justin Corfields *Pawns in a Greater Game*, een prachtige, rijk geïllustreerde monografie over de voorbereiding van het toernooi, het verloop met partijen, standen en commentaar, en de nasleep. En dat alles in de context van de lokale situatie en de politieke ontwikkelingen in Europa, dat meer dan 10.000 kilometer ver weg op de rand staat van de Tweede Wereldoorlog. Corfield heeft zijn boek geschreven vanuit Engels perspectief, maar dat is tegelijkertijd een internationaal perspectief en ook voor de niet-Angelsaksische lezer uitermate informatief en pakkend.

De Europese deelnemers hebben het continent verlaten vlak na de *Anschluss* van Oostenrijk, de annexatie van Sudetenland en de opdeling van Tsjechoslowakije. Als in Buenos Aires voor het eerst met stukken wordt geschoven, wordt op het Kremlin het niet-aanvalsverdrag tussen Hitler en Stalin gesloten (het 'Molotov-Von Ribbentrop-pact'). De implicatie ervan is voor iedereen duidelijk, ook voor de schakers die ter plaatse snel op de hoogte raken: ook Polen wordt opgeofferd aan de Duitse expansiedrift – en wat daarna nog?

De Nederlanders slaan zich glansrijk door de voorronden heen. Met vier zeges en een remise kwalificeert het team zich voor de laatste zestien, met een score van maar liefst 14-6. Pas tegen Argentinië volgt een 1-3 nederlaag. Maar drama: de finaleronde van zestien wordt er een van vijftien, als de Engelsen de moeilijke beslissing nemen om het toernooi te laten voor wat het is. Er is gestaag toenemende oorlogsdreiging, en het thuisland heeft hen nodig. Als de Engelsen op 31 augustus vertrekken, is hun schip, de Alcántara, grijs gecamoufleerd vanwege het loerende gevaar op de oceaan.

Op 1 september, de stukken staan klaar voor de finaleronde, valt Duitsland Polen binnen. Het wordt nu menens. Spoedberaad in Buenos Aires: doorgaan of niet? Als ook de diplomatieke vertegenwoordigers zijn geraadpleegd, wordt besloten om door te gaan. Anders zou het zonde zijn van ieders investering, niet in het minst die van de Argentijnse organisatoren.

3 *De West* (23 januari en 15 maart 1939), *Amigoe di Curaçao* (22 februari en 4 maart 1939); vermoedelijk [Eugenio?] Schoop, lid van Schaakvereniging 'Curaçao' volgens *Amigoe di Curaçao* (23 december 1936).

4 *Amigoe di Curaçao* (15 november 1946).

Aljechin tijdens zijn simultaanseance op 13 januari 1939, in Willemstad, Curaçao. Bron: *Haagsche Courant* (7 februari 1939).

Op 3 september – er zijn twee ronden gespeeld – verklaren in Europa Frankrijk en Groot-Brittannië Duitsland de oorlog. Iedereen begrijpt dat er consequenties zijn voor het toernooiverloop: de teams van Polen en Frankrijk weigeren te spelen tegen Duitsland en de vazalstaat Bohemen-Moravië. Er wordt besloten dat de onderlinge wedstrijden reglementair 2-2 zullen opleveren. Wat moet men anders?

Als er na vijf ronden tekening in de strijd komt, leidt Duitsland, voor Argentinië, Zweden en Polen. Nederland is een subtopper, met drie remises, een klinkende 4-0 overwinning op Denemarken en een *bye* door het vertrek van de Engelsen. Van Scheltinga weert zich met verve aan het eerste bord. Hij remiseert met de Franse captain Aljechin en bestrijdt tegen Cuba Capablanca met onverdroten aanvalsspel. Hij verliest, maar de oud-wereldkampioen complimenteert het hele Nederlandse team dat, vindt hij, uitstekend presteert met zulke onervaren spelers.

Na tien ronden is Polen tweede, vooral dankzij een 4-0 overwinning op Litouwen, maar ook met $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ tegen Nederland, waarbij aan de topborden Van Scheltinga wint van Tartakower, en Cortlever van Najdorf. De Polen zelf wijten hun verlies aan het deprimerende nieuws dat de Duitsers op het punt staan Warschau in te nemen. Nederland handhaaft zich met $10\frac{1}{2}$ - $9\frac{1}{2}$ in de subtop.

Laatste match

Duitsland wint op 19 september het toernooi, zij het nipt, met 36 uit 14, gevolgd door Polen met $35\frac{1}{2}$, voor Estland, met Keres in bloedvorm ($33\frac{1}{2}$), Zwe-

den en Argentinië. Nederland wordt achtste met $30\frac{1}{2}$. Het heeft in de voorlaatste ronde met $2\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ revanche genomen tegen Argentinië, maar is daarvoor met $\frac{1}{2}$ - $3\frac{1}{2}$ van de borden geveegd door Bohemen-Moravië.

De Nederlanders hebben opmerkelijk veel invloed op het resultaat aan de top. Allereerst door de overwinning op Polen, maar ook doordat in de laatste ronde juist tegen Duitsland na drie remises de match Van Scheltinga-Eliskases aan het eerste bord wordt verdaagd. Over de voortzetting op de laatste toernooidag schijft Corfield in *Pawns*: 'The result of the entire Olympiad depended on this game – and both players knew it as the pressure mounted and people in the crowds watching strained for a view.' Na zes uur spelen en 57 zetten (geanalyseerd in *Pawns*) eindigt de partij in remise en is Duitsland winnaar van de Olympiade.

De jonge Nederlanders hebben in feite nog sterker gespeeld dan de toch al mooie klassering doet vermoeden. Naast het positieve resultaat van $4\frac{1}{2}$ tegen de twee topteam, beter dan wie ook, scoort Nederland in een fictief klassement van matches van en tegen de top vijf de derde plaats, met 11 uit 20. De strijd aan de hoogste borden was zwaar, maar met name de resultaten aan borden drie en vier zijn opmerkelijk: Prins 70% met 9 uit 13 en De Ronde 65% met $8\frac{1}{2}$ uit 13.

Capablanca wint een gouden medaille als beste, ongeslagen speler van het toernooi. Bij de dames wordt de Engelse Vera Menchik wereldkampioene. Ze is in Moskou geboren, met een Engelse vader en een Tsjechische moeder. Ze scoort – het zegt alles – 18 uit 19, winnares vóór de Duitse Sonja Graf ($16\frac{1}{2}$) en de Chileense Berna Carrasco. Toos Roodzant evenaart als achtste de prestatie van de heren, met een positieve score ($10\frac{1}{2}$), en de Belgische Marianne Waegemans wordt zestiende.

Na de Olympiade

Een aantal Olympiagangers bekampt elkaar nog in kleinere invitatietoernooien. De Let Petrovs wint in Rosario voor Eliskases, en Keres en Najdorf delen de winst in Mar del Plata. Maar dan moet toch de realiteit onder ogen worden gezien. Naar huis. Of niet? De Scandinaviërs keren individueel terug, en zo'n zestig schakers, onder wie de Nederlanders, schepen in op de Copacabana, een zusterschip van de Piriápolis. Drie weken later arriveren ze in Weymouth in Zuid-Engeland en verspreiden ze zich

vandaar over het continent. Veilig en wel, althans voorlopig.

Zo'n twintig Europese spelers vinden het veiliger om niet terug te keren. De vijf joodse spelers van Palestina blijven achter, sommigen voorgoed, anderen reizen na de oorlog naar Israël. Alle Duitsers blijven, definitief, ook Eliskases. Hij schaakt lang door voor Argentinië, overlijdt daar in 1997. Vice-wereldkampioene Sonja Graf gaat in New York wonen.

Ongetwijfeld de bekendste achterblijver is de Pool Mieczysław Najdorf. Hij heeft het een tijdje moeilijk, redt zich als verzekeringsagent en wordt als Miguel Najdorf een internationale topschaker, namens Argentinië. Ook hij overlijdt in 1997.

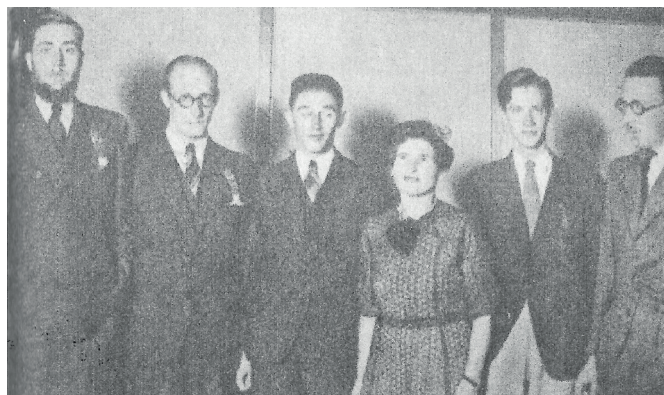
Drie Engelse schakers worden gerecruteerd voor het breken van Duitse codes op het centrum in Bletchley Park bij Londen. Het lot van wereldkampioene Vera Menchik is een pure tragedie. Haar huis in Londen wordt in juni 1944 getroffen door een V1, waarbij zij, haar zus en haar moeder omkomen.

Aljechin flirt met het fascisme en overlijdt in 1946 op een hotelkamer in Estoril, Portugal, onder nooit opgehelderde omstandigheden. De Rus Michail Botvinnik wint in 1948 het internationale toernooi om zijn opvolging.

Keres komt in december 1939 naar Nederland voor de VARA-tweekamp tegen Euwe, die hij met 7½-6½ wint. Als Sovjet-schaker wordt de Est na de oorlog een topper, maar niet de verwachte wereldkampioen.

De Nederlanders

Het Nederlandse Olympiade-team wordt op 9 december gehuldigd in het Amsterdamse Schaakhuis, waarbij De Groot en Van Scheltinga een simultaanseance spelen. Toos Roodzant speelt in de week erna om de nationale titel tegen Fenny Heemskerk, die met 4½-½ haar opvolgster wordt. Van Scheltinga scoort in een tweekamp tegen Salo Landau 5-5, een mooi resultaat voor de Olympiade-ganger. Landau en zijn gezin overlijden in 1944 in Duitse concentratiekampen. Adriaan de Groot wordt na de oorlog een internationaal befaamd psycholoog-methodoloog. Zijn *Denken van de Schaker* (later in het Engels: *Thought and Choice in Chess*) van 1946 wordt als baanbrekend beschouwd. Hij werkt als hoogleraar Toegepaste Psychologie en daarna Methodenleer aan de Universiteit van Amsterdam en is de grondlegger van de CITO-toets.

De Nederlanders op de Schaakolympiade. Van links naar rechts: Prins, Van Scheltinga, De Ronde, Roodzant, De Groot en Cortlever (captain). Bron: besproken boek van Justin Corfield.

Een buitenbeentje, dat is en blijft Chris de Ronde. Deze schaker, dichter en overtuigd pacifist vestigt zich in Buenos Aires, ver weg van het 'bekrompen Nederland'. Hij schaakt nog een paar jaar, maar leidt vervolgens aldaar een teruggetrokken leven, als leraar wiskunde en Engels. Nederlandse journalisten ontmoeten hem in 1978 als er opnieuw in Buenos Aires een Olympiade wordt gehouden, maar krijgen maar half-begrijpelijke verhalen. Tim Krabbé schrijft over hem in 1999, en analyseert een partij uit 1938 als 'onsterfelijk', gewonnen in een 'vlaag van razer-nij'.⁵ Robert-Jan Friele komt in 2011 zo dicht bij zijn leven als mogelijk is, ruimt misverstanden uit de weg: hij was 'niet ongelukkig' of 'eenzaam' in Buenos Aires, maar had wel 'een donker gemoed'.⁶ Hij is getrouwd, heeft een kind en wordt 'een liefdevolle vader' genoemd. Hij overlijdt in 1996. Zijn zoon Christian promoveert in 2012 in Utrecht in de natuurkunde, het vak dat zijn vader niet afmaakte.

De Schaakolympiade wordt in 1950 in Dubrovnik hervat, met als winnaar thuisland Joegoslavië. Het beste naoorlogse Nederlandse resultaat is een tweede plaats in Haifa in 1976, met Jan Timman aan bord een, die onder anderen Najdorf verslaat. Ook nu is politiek niet ver weg: alle oost-Bloklanden ontbreken er.

5 Tim Krabbé, 'De Ronde-NN, a Dutch immortal unneared', 1999; online op <http://timkr.home.xs4all.nl/chess/deronde.htm>.

6 Friele, Robert-Jan. "'Probeer je vrij te maken van die godverdomde Hollandsche bekrompenheid'", Het verhaal van schaker Chris de Ronde.' *Matten, Schaakverhalen* #9 (2011): 22-33.